

Одеська державна юридична академія

На правах рукопису

КОВАЛЬ МАРАТ ПЕТРОВИЧ

УДК 32:574.000.343

**ДИНАМІКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
І ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПЕРЕЛОМЛЕННІ НОРМ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

**СПЕЦІАЛЬНІСТЬ: 23.00. 02. – політичні інститути
та процеси**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

*дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук*

Одеса – 1998

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі кримінального права Одеської державної юридичної академії Міністерства освіти України

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент
Полянський Юрій Євгенович,
в. о. ректора Одеської державної
юридичної академії

Офіційні опоненти:

1. Доктор юридичних наук, доцент,
завідуючий кафедрою кримінального
процесу Одеської державної
юридичної академії
Аленін Юрій Павлович

2. Доктор політичних наук, професор
кафедри політичних наук
Південноукраїнського педагогічного
університету ім. К. Д. Ушинського
Наумкіна Світлана Михайлівна

Провідна установа – Національна академія внутрішніх справ України,
кафедра кримінального права

Захист відбудеться “ ____ ” червня 1998 р. о ____ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 05.01.09 за адресою: 270009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської державної
юридичної академії, 270009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “ ____ ” _____ 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сушко А. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Еколого-правова охорона навколишнього природного середовища людини є однією з нагальних проблем сучасності. Суперечливість розвитку економіки пов'язана з переходом України до ринкових відносин, трудомістким процесом подолання колишніх форм господарювання, надзвичайно швидким зростанням комунікацій, урбанізацією тощо. Усе це супроводжується різким погіршенням якості природного середовища, виснаженням природних ресурсів, забрудненням землі, повітря і водосховищ, що, у свою чергу, виявляє катастрофічно негативний вплив на екологічну нішу людини.

У зв'язку з цим людство, яке знаходиться в небезпеці, вимагає створення такої системи ефективних заходів і гарантій екологічної безпеки, що відвернули б екологічний колапс. Екологічна безпека становить собою комплекс правових, організаційних і матеріальних гарантій по захисту навколишнього середовища. Багатоаспектність екологічних проблем, їх тісний зв'язок із соціально-економічним життям і міждержавним співробітництвом підвищують роль держави як регулятора відношень в області взаємодії суспільства і середовища його існування.

Держава є визначальним інститутом планування і здійснення екологічної (енвайроментальної) політики. Як правило, для її здійснення держава має відповідний еколого-правовий механізм.

На думку автора, визначальним у вдосконаленні такого механізму в Україні на сучасному етапі є необхідність у підвищенні рівня якості функціональних властивостей екологічної правосвідомості і, почасти, кримінально-екологічної правосвідомості суб'єктів екологічної політики. Системний зв'язок елементів має характеризувати функцію кримінально-екологічної правосвідомості в кримінально-екологічній практиці при реалізації екологічної політики.

У силу цього переоцінюванню, на думку автора, повинні підлягати особливості кримінально-екологічних прийомів захисту навколишнього середовища в Україні на сучасному етапі. У зв'язку з цим набуває актуальності потреба у формуванні ефективного кримінально-екологічного механізму при здійсненні екологічної політики як необхідної реакції на створену екологічно-кризову ситуацію внаслідок негативних тенденцій, що склалися в правостворювальній і правовикористальній практиці.

Необхідно зазначити, що кримінальний закон є стратегічною зброєю держави, і застосовується він лише в випадках, умовно кажучи, крайньої необхідності, коли інші засоби правової регламентації або захисту є недостатніми, малоефективними.

Актуальність даної наукової роботи також пов'язана з тим, що ця робота знаходиться на стику двох інститутів (політичного і юридичного): ефективної (якісної) екологічної (енвайроментальної) політики і теорії

кримінально-екологічної правосвідомості при вдосконаленні механізму кримінально-екологічної охорони в майбутньому. Пропоноване дослідження формулює нові теоретико-практичні уявлення як основу для поглибленого дослідження екологічної проблематики.

Ступінь наукової розробки проблеми. Глобальність проблеми кримінально-екологічного захисту біосфери вже охоплюється регіональними, національними, міжнаціональними і планетарними рівнями. Разом із тим необхідно підкреслити, що Україна протягом багатьох років не мала статусу самостійної, незалежної держави. Така історія розвитку України безумовно негативно позначилась на кожному елементі структури кримінально-екологічної правосвідомості (екологічній ідеології, екологічній політиці, мотивах кримінально-екологічної активності та ін.). Практика розвитку кримінально-екологічної правосвідомості набула спрямування, що актуалізувалося з початку 70-х років. У цей період ставиться завдання розробки загальної кримінально-екологічної концепції. Біля джерел її наукового формулювання в цілому стояла ціла низка дослідників кримінально-екологічної орієнтації: А. Н. Ігнатів; Ю. С. Богом'яков; Є. П. Дагель; П. Т. Некіпелов; Т. Л. Бушуєва. Предметом їх наукових пошуків передусім є вивчення об'єкта екологічних злочинів. У цей же час А. П. Зелінський здійснює спробу визначитися в теоретичних основах кримінальної відповідальності у сфері природоохорони. П. С. Матишевський уже пропонує включити як елемент екологічних злочинів здоров'я населення. У 80-і роки вносять доповнення в уявлення про об'єкт еколого-кримінального посягання У. Я. Крастиниш, О. Л. Дубовик, Р. К. Гусев, Є. Ф. Володимиров, Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, В. Л. Розовський, Н. Г. Шимбарєва, які створюють фундаментальні праці в галузі екологічної відповідальності і правовикористальної еколого-юридичної практики. Кримінально-екологічна думка з початку 90-х років надзвичайно гостро актуалізувала проблему вдосконалення кримінально-правових заходів щодо захисту елементів біосфери. С. А. Євтеєв, Ю. А. Стариков, О. С. Колбасов кримінально-екологічну теорію "наповнювали" розробкою проблем екологічної безпеки, аналізом ситуацій, що спричиняються до екологічних злочинів. Правозастосувальна практика екологічних злочинів доповнюється дослідженнями Е. Н. Жєвлякова. Питання стандартизації і екологічної експертизи досліджуються В. І. Андрейцевим. Слід відзначити вагомий внесок у дослідження кримінально-екологічної проблематики в науковому доробку С. Б. Гавриша, який створив, у певному сенсі, самостійний науковий напрям. Цілісними постають роботи С. Н. Кравченко, Н. І. Долматової, звернені до вивчення специфіки психологічних, функціональних аспектів екологічної правосвідомості. Проте незважаючи на значні успіхи в створенні теорії кримінально-екологічної охорони, низка проблем тут залишається нерозробленою, а якщо певні проблеми і розв'язуються, то пропоновані

рішення залишаються дискусійними і неоднозначними. У деяких роботах без достатніх на те підстав звужується зміст об'єкта екологічних злочинів, що не відповідає сучасним потребам екологічної політики і через це виявляє негативний вплив на формування ефективних правових засобів. У них також не виявляються взаємозв'язки між функціями кримінально-екологічної правосвідомості і елементами механізму кримінально-екологічної охорони в різних напрямках юридичної практики тощо.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження в дисертації є елементи механізму ефективного захисту екології і людини, предметом – соціальні технології і кримінальне законодавство, практика його застосування, кримінально-правові теорії з цієї проблеми.

Мета і основні завдання дослідження. Для досягнення зазначеного вище досліджуються функціональні властивості кримінально-екологічної правосвідомості в різноманітних площинах юридичної практики: у правотворчому процесі кримінально-екологічних норм; у їх правовикористальному здійсненні; у правотворчому процесі створення кримінально-екологічного закону. Кінцевою метою дисертації є вироблення рекомендацій для найбільш оптимального в майбутньому об'єкта кримінально-екологічної охорони в умовах переходу інфраструктури України до ринкових відношень, формування нового кримінально-екологічного мислення і якісно ефективної екологічної політики держави і інших суб'єктів (носіїв екологічної політики).

Методологічною основою роботи стали дані природничо-наукового характеру про взаємозв'язки елементів біосфери, біологічної, хімічної, фізичної, екологічної, кібернетичної, антропологічної наук. Наскрізним методом послуговував системно-функціональний підхід, порівняльний аналіз. Матеріалом дослідження є дані кримінально-екологічної практики (правовикористальної). В основу науково-правової теорії були покладені найбільш фундаментальні праці українських вчених (В. І. Андрейцев, С. Б. Гавриш, Н. І. Долматова, М. І. Коржанський, С. Н. Кравченко, П. С. Матишевський, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко та ін). Були вивчені праці кримінально-екологічного спрямування і російських учених Ю. С. Богом'якова, Т. Л. Бушуєвої, Є. Ф. Владимірова, Р. К. Гусєва, Є. П. Дагєля, П. Т. Некипєлова, В. Л. Розовського, Н. Г. Шимбарьової та ін.

Нормативною базою дослідження є: Конституція України, чинний Кримінальний кодекс і проекти Кримінального кодексу України, інші закони України. З метою порівняльного аналізу автор ознайомився (в перекладах) також і з зарубіжним законодавством.

В емпіричну основу роботи було покладені опубліковані матеріали судової практики Верховного суду України (1991-1996 рр.) Автором були спеціально вивчені матеріали слідчої практики, у тому числі кримінальні справи за період з 1993 по 1996 рр. на базі Іллічівської міжрайонної

природоохоронної прокуратури та наглядового провадження Одеської обласної і міської прокуратур.

Наукова новизна дослідження полягає передусім у тому, що дисертація спрямована на поглиблене вивчення малодослідженої юридичною наукою проблеми взаємодії кримінально-екологічної правосвідомості та якості кримінально-екологічного закону, розробку на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій, що є засобом підвищення ефективності кримінально-екологічної охорони на сучасному етапі екологічної політики в Україні.

В дисертації розроблені такі нові положення:

1. Сформульоване поняття “кримінально-екологічна правосвідомість”, його сутнісно-змістовна характеристика і функціональні властивості в основних напрямках кримінально-екологічної практики: у правостворюванні, у правозастосуванні і правотворенні.
2. Зурахуванням системи функціонального підходу виявлені динамічні властивості кримінально-екологічної правосвідомості.
3. Визначена залежність рівня наукової обґрунтованості цих властивостей і їх впливу на юридичну кримінально-екологічну практику.
4. Формулюється те положення, що найбільшу наукову цінність у ефективній екологічній політиці шляхом вдосконалення кримінально-екологічного законодавства становить кардинальна переоцінка сутнісно-змістовного розуміння об’єкта екологічних злочинів. Тому основну увагу автор приділив переоцінюванню розуміння об’єкта екологічних злочинів, яке співпадає з позицією “відпрацьованої” в кримінально-екологічній теорії. Висловлюючи власні судження з даної проблеми, дисертант вважає, що саме таке уявлення про об’єкт екологічних злочинів становить найбільш перспективний шлях до вдосконалення механізму кримінально-екологічної охорони.
5. Обґрунтовується погляд на необхідність врахування всієї інформації, яка впливає на правостворювальний процес кримінально-екологічних норм при реалізації екологічної політики. Для цього, на думку автора, необхідно орієнтуватися на об’єднання природничо-наукових даних про характер життєдіяльності і умов існування найбільш цінних складників біосфери, що функціонують у межах України. Подібна інформація може бути узагальнена в самостійне джерело в вигляді “Життєвого Кадастру України”.
6. Життєвий Кадастр України повинен слугувати підставою для формування більш точного уявлення про родові, видові і безпосередні об’єкти кримінально-екологічної охорони.
7. Життєвий Кадастр України, на думку автора, повинен стати в перспективі підставою для структурування нового типу

кодифікаційної форми екологічного законодавства, наприклад, у вигляді Екологічного кодексу в Україні.

Наукова і практична вага досліджень положень і висновків, що містяться в роботі:

- ⇒ у плані теоретичних досліджень – основні положення дисертації можуть бути використані в подальшому в розробках теорії соціальних наук; вдосконалення політичних інститутів, створенні науково обґрунтованих положень кримінального права, екологічного права та ін.;
- ⇒ у правотворенні – пропозиції до вдосконалення кримінально-екологічного законодавства можуть бути враховані при доопрацюванні проєктів нового Кримінального кодексу України і створенні Екологічного кодексу України. Пропозиції з цього приводу були відправлені автором у Комісію з питань екологічної політики Верховної Ради України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
- ⇒ у правовикористальній діяльності – рекомендації з вдосконалення практики застосування відповідних кримінально-правових норм можуть сприяти ефективній екологічній політиці в Україні;
- ⇒ у навчальному процесі – матеріали дисертації корисні для їхнього використання при навчанні з курсів екологічного права, кримінального права, теорії соціальних наук, під час підготовки робочих і навчальних програм, методичних рекомендацій, вказівок.

Результати дослідження впроваджуються в навчальний процес в Одеському інституті внутрішніх справ МВС України і Одеській державній юридичній академії на кафедрах кримінального права, при читанні курсів і проведенні практичних занять із загальної та особливої частини кримінального права України, укладанні методичних вказівок і рекомендацій.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на науково-практичних конференціях, що проводилися на базі ОІВС МВС України і Юридичному інституті при Одеському державному університеті. Матеріали роботи використовуються в навчальному процесі Одеського інституту внутрішніх справ.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, п'яти глав, висновків, законодавчої і нормативної бази.

Робота виконана в обсязі, що відповідає встановленим вимогам. Література і законодавство використані за станом на 1 січня 1997 р., зарубіжне законодавство – відповідно до року його перекладу.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються завдання дослідження, теоретичне і практичне значення наукових висновків.

У главі I "Екологічна політика: соціально-правовий зміст в Україні на сучасному етапі" автор характеризує здійснювану в Україні екологічну політику, яка становить собою суспільне явище зі специфічними структурними елементами, внутрішніми і зовнішніми відношеннями у сфері охорони навколишнього середовища і яка відображає тенденції і закономірності, що діють у різноманітних суспільно-політичних системах, та визначає перспективи подальшого їх розвитку з урахуванням об'єктивних критеріїв соціального виміру індивіда і суспільства.

Більш конкретно сфера життєдіяльності індивіда і суспільства досліджується в теорії політики. Теорія політики знаходиться на стику з цілою низкою юридичних дисциплін: теорії держави і права, конституційного права, міжнародного публічного права та ін. У рамках даної проблематики теорія політики досліджує, наприклад, і роль правосвідомості. У рішенні цих питань перетинаються предмети дослідження юридичних наук і політології. При цьому політологія державно-правові відношення розглядає, передусім, як соціальні явища, як політичні інститути, форми політичної організації суспільства, що мають своєю головною метою реалізацію соціальних інтересів.

Екологічна політика держави формується такими засобами: політичними, економічними і правовими. Автор пропонованого дослідження визначається в конкретному вивченні екологічної політики опосередкованої правовим засобом. У зв'язку з цим автор висвітлює роль екологічного права в здійсненні екологічної політики держави в таких аспектах: виявлення соціального спрямування і місця екологічного права в визначенні функцій, форм і змісту діяльності держави в області використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки людства. Причому свої судження про ефективність екологічної політики автор обґрунтовує на відповідних критеріях якісної оцінки стану природного середовища в сучасних умовах розвитку суспільства. До таких основних критеріїв якості навколишнього середовища в сучасних наукових дослідженнях відносять, у першу чергу, здоров'я людини. Якість цього середовища в більшості випадків оцінюється за результатами впливу шкідливих чинників на людину. Уже доведено, що сьогодні, наряду зі способом життя, стан навколишньої середовища є характерним чинником ризику для здоров'я. Внесок екологічного чинника в захворюваність населення є надто високим і оцінюється на даний час на рівні 20-30%, у тому числі за онкологічними захворюваннями близько 50%.

У зв'язку з цим у даному дослідженні автор стверджує, що екологічна політика держави на сучасному етапі не повинна зводитися тільки до охорони природи і ресурсозаощаджування, а такі програмні проекти екологічної політики України мають бути спрямовані на реальне створення Людині, Громадянину України гідного середовища проживання.

Оскільки форми правової об'єктивізації екологічної політики держави мають вид концепції, екологічної програми і інших юридично значущих документів, то автор розглядає правову форму екологоохоронної функції держави і як її правову програму. Ця форма не тільки відображає, але й спрямовує, активізує екологоохоронну діяльність держави у відповідності до соціальних потреб. Правова форма екологоохоронної функції опосередковує екологічну політику держави, яка повинна мати відповідний механізм її реалізації, тому що ефективність реалізації екологічної політики більшою мірою забезпечується правовими засобами, зокрема, засобами кримінального і екологічного права. У дослідженні автор орієнтувався на механізм правового забезпечення екологічної політики, що становить собою сукупність правових норм та інших юридично значущих засобів, що забезпечують вдосконалення внутрішньої і зовнішньої діяльності держави у сфері екології.

Автор, використовуючи категорії об'єктивних і суб'єктивних критеріїв, аргументує такі висновки. Суб'єктивне в системі екологічної політики є формою усвідомлення взаємодії природи і суспільства, що виражається в складній і, часто, суперечливій динаміці природних і соціальних явищ. Таке усвідомлення є науковою основою, на якій складається і одержує свій розвиток екологічна політика держави. Закони природи об'єктивні, незалежні від людської свідомості, волі. Екологічна ж політика має будуватися на основі їх врахування і, таким чином, носити науковий характер з метою створення екологічного оптимума, що найкраще сприяє би збереженню, відтворенню і взаємодії елементів біосфери (екосистем).

При конкретному підході до детермінантів еколого-правової охорони можна говорити про різні чинники, які безпосередньо чи опосередковано впливають на її динаміку. Автор доходить висновку, що складність у реалізації екологічної політики правовим чином визначається не тільки неналежним рівнем правосвідомості її носіїв, не тільки відсутністю чіткого певного об'єкта еколого-правової охорони, але й відсутністю належно розробленої концепції ефективної екологічної політики. Слід відзначити, що це по суті загальнолюдська проблема: II конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. та I Міжнародна конференція з народонаселення в Каїрі в 1994р. ще раз підтвердили нерозривний зв'язок соціально-економічного розвитку, демографії і навколишнього середовища. Однак на цих конференціях не обговорювалася альтернатива існуючій ресурсовій концепції розвитку

світової системи, що розглядає Землю в основному тільки як джерело ресурсів. Альтернативну концепцію розвитку можна назвати біосферною. В ній йдеться про теорію природної біологічної регуляції навколишнього середовища. Суть теорії природної біотичної регуляції навколишнього середовища полягає в тому, що біосфера, яка включає біоту і навколишнє її середовище, має потужні механізми стабілізації параметрів навколишнього середовища для забезпечення близьких до оптимальних умов існування живих організмів.

При вивченні динаміки екологічної політики автор використав наукові напрямки і теорії політичних процесів і, зокрема, школу конфлікту. Наслідки екологічного конфлікту пов'язані зі збереженням або порушенням загального і єдиного базису життя людей. Екологічні конфлікти мають не просто соціальний, але екзистенціальний характер і відносяться до проблеми життя, існування людей. Суспільство змушене жити в умовах екологічних конфліктів, бо взаємодія суспільства і природи здійснюється на принципово обмеженій базі і пов'язана з витратою об'єктивно обмежених ресурсів, що важко відновлюються. На думку автора, більш переконливі ті дослідження, які стверджують, що екологічні проблеми викликаються не фізичною наукою як такою, але "прірвою" між природничиками і гуманітаріями як представниками різних неінтегрованих галузей знання, поділених "безоднею" в відношенні тлумачення змісту явищ, методології їхнього вивчення, концептуальних перспектив і та ін. Саме енвіроменталізм, обґрунтовує автор, допомагає з'єднати разом безліч спеціалізацій і "перемішати" природничі і соціальні науки.

За підсумками цього дослідження автор підкреслює, що відповідно до зростання антропогенного навантаження на природу повинні існувати динамічна екологічна політика держави та елементи екологозахисного механізму, а також межі впливу екологоохоронної діяльності держави, діапазон її конкретної орієнтації, засоби здійснення. Екологоохоронна діяльність держави повинна, зокрема, виявлятися в широкому використанні важелів впливу на природокористувачів як заохочувального, так і карального характеру.

У підсумках першої глави автор доходить висновку, що ефективна екологічна політика держави передбачає обов'язковий аналіз і оцінку екологозахисних заходів, але, передусім, це має бути система заходів, спрямованих на підтримання раціональної взаємодії і рівноваги між діяльністю людини і навколишнім природним середовищем, що забезпечує дійову охорону об'єктів екології, попереджає прямий і побічний взаємошкідливий вплив результатів діяльності суспільства на всі елементи природного середовища і людини (життя, здоров'я людини і її особистісні властивості), а також передбачає обов'язкову адекватну репресію щодо екологопорушників, становлячи собою диверсифікацію і підсилення заходів екологічної відповідальності і кримінального покарання. Автор стверджує,

що альтернативою об'єктивній екологічній катастрофі може бути тільки екологізація (на цей час, кримінально-правова) свідомості людини. Узв'язку з викладеним вище, на думку автора, на сучасному еколого-кризовому етапі, визначальним у вдосконаленні екологічної політики в Україні є рівень якості функціональних властивостей кримінально-екологічної правосвідомості. Їх взаємозв'язок, взаємодія і характеризують функцію кримінально-екологічної правосвідомості в кримінально-екологічній практиці.

Глава II “Екологічна правосвідомість: структура, види і функції (кримінально-правовий аспект)” присвячена методологічним основам дослідження правосвідомості (і, зокрема, кримінально-екологічної правосвідомості), його структурі, видам і функціям.

Юридична наука фундаментальним проблемам правосвідомості (сутності, структурі, видам) приділяє достатньо велику увагу. У своїх твердженнях автор ґрунтується на тому, що правосвідомість визначається сукупністю поглядів, ідей, що виражають відношення людей соціальних груп, класів до права, законності, правосуддя, їх уявлення про те, що є правомірним або неправомірним.

Не викликає заперечення і отримала достатнє визнання в юридичній літературі триланцюжкова структура правосвідомості: правова ідеологія (правова політика), правова психологія і правова настанова (Ратинов А. Р.). У представленому до захисту дослідженні автор аналізує названу вище структуру правосвідомості з точки зору кримінально-екологічного спрямування. На думку автора, кримінально-екологічна правосвідомість включає в себе екологоохоронні правові уявлення, емоції і суб'єктивне ставлення особистості до державно-правових явищ кримінально-екологічного змісту.

У результаті наукового аналізу автор вважає, що кримінально-екологічна ідеологія, яка формується державою, повинна стати невід'ємною частиною державної ідеології, джерелом його державної екологоохоронної активності (функції). Кримінально-екологічна ідеологія як елемент правосвідомості на теоретичному рівні становить функціональну характеристику суспільної свідомості, яка відображає дійсність з позицій інтересів соціальних груп в охороні навколишнього природного середовища. Кримінально-екологічна настанова найбільш яскраво виявляється на рівні мотиву активної природоохоронної професійної діяльності. Тому успішна кримінально-екологоохорона діяльність багато в чому визначається якістю настанови на цю діяльність. Від кримінально-екологічної настанови залежать засоби екологоохоронної активності, їх ефективність.

На думку автора, ефективна екологічна політика держави є одним із напрямків її внутрішньої політики, немов би її “віддзеркаленням” з

використанням кримінального закону як засобу регулювання суспільних відношень. Водночас ефективна екологічна політика, що реалізує на практиці кримінально-екологічну ідеологію повинна включати в себе систему кримінально-екологічного законодавства; прийоми, засоби його здійснення, практику застосування права; оцінку ефективності заходів кримінально-екологічної охорони; формування нових шляхів і засобів вдосконалення теоретичних пізнавальних уявлень про подальші напрямки екологічної політики держави; врахування як позитивного так і негативного досвіду при здійсненні екологоохоронних заходів. Таке уявлення про функцію кримінально-екологічної правосвідомості, коли вона складає немовби життя кримінально-екологічної норми не тільки на момент безпосередньої чинності, але і до її піднесення до закону, дасть можливість більш глибоко і змістовніше підійти до джерел, основ, базисних напрямків.

Законодавцю, аргументує автор, необхідно розглядати кримінально-екологічну правосвідомість як керівну засаду при створенні, тлумаченні і застосуванні кримінально-екологічних норм. Відсутність належної об'єктивної інформації про необхідність попередити правовими засобами виникнення екологічних криз, катастроф, створити відповідну правову базу призводить до руйнації еколого-правової системи, а значить неефективності екологічної політики. Нормотворча функція кримінально-екологічної правосвідомості заздалегідь "визріває" завдяки інформативній його функції в суспільній думці, трансформується через свідомість суб'єкта правотворювального процесу з переходом до суб'єкта правотворення. У цьому сенсі нормотворча функція кримінально-екологічної свідомості виступає визначальною саме для правотвірного процесу. Логічним буде і те, що своєю соціально-регулятивною функцією кримінально-екологічна правосвідомість створює фундамент у сфері правозастосування. У цілому функції кримінально-екологічної правосвідомості визначаються автором як конкретні напрямки і шляхи виконання нею соціальної ролі і призначення, притаманні їй засоби впливу на суспільні відношення.

Специфічний характер кримінально-правового захисту навколишнього природного середовища дозволяє зробити той висновок, що в екологічній ситуації, яка набула в державі характер кризової, при здійсненні ефективної екологічної політики необхідна якісна кримінально-екологічна правосвідомість, що є одним із найважливіших елементів реалізації охоронної функції кримінального права щодо захисту навколишнього природного середовища і людини як його складника.

Суб'єктивні механізми політичних взаємодій, зв'язків і відношень, вплив на них свідомості і підсвідомості людини, її розуму, волі, емоцій, настанов, переконань, мотивацій, ціннісних орієнтацій вивчає політична психологія.

Використовуючи два зрізи досліджень політичної поведінки в

політичній психології – індивідуально-особистий і суспільно-груповий – автор розрізняє кримінально-екологічну правосвідомість як явище наукове, професійне, звичайне, а також масове (суспільне), групове, індивідуальне. Ці різновиди правосвідомості по-різному впливають на досконалість законодавства, ефективність роботи суду, інших правоохоронних органів, на те, наскільки громадяни країни є законотворчими, самохиті і точно виконують норми позитивного права, які вони висувають правові вимоги. Автор доходить висновку, що кримінально-екологічна правосвідомість суб'єктів політики виявляє вплив на формування не тільки кримінально-екологічної ідеології, але і кримінально-екологічних настанов.

У положеннях другої глави автор доходить висновку про те, що: для правоживального процесу визначальною властивістю функції кримінально-екологічної правосвідомості виступає регулятивність; для правотворювального процесу – інформативність; для правотвірного процесу – нормативність. Використовуючи функцію кримінально-екологічної правосвідомості, автор здійснює спробу переосмислення ефективності здійснюваної правовим засобом екологічної політики на сучасному етапі, що виражається в якісно новому погляді на об'єкт кримінально-екологічної охорони на кожному етапі нормотворчого процесу (правотворення, правотворення, правозастосування). Це є “червоною лінією” всього дослідження.

У главі III “Екологічна політика і правосвідомість у правозастосувальній практиці” в результаті вивчення кримінальних справ на базі Іллічівської міжрайонної природоохоронної прокуратури в період з 1993 по 1996 рр., а також наглядового провадження в сфері екології автор вважає, що на сучасному етапі розвитку України ефективна екологічна політика держави неможлива без належного рівня кримінально-екологічної правосвідомості, тому що кінцевим результатом здійснення екологічної політики є реалізація екологічного права в правозастосувальній практиці, тобто його втілення в життя, реальне втілення змісту юридичних норм у фактичній поведінці суб'єктів, які мають еколого-правовий статус.

Екологічна політика орієнтується на те, що кримінально-екологічна охорона повинна завжди знаходитися в залежності від особливостей тих суспільних відношень, що виникають з приводу користування тими чи іншими природними об'єктами, від їх місця в екологічних системах, від рівня і характеру антропогенного навантаження на них. Автор підкреслює, що кінцевим завданням екологічної політики щодо реалізації кримінально-правових норм екологічного змісту має бути не тільки збереження і збільшення екологічних ресурсів, але й збереження всієї екосистеми як самоорганізуючої цілості при обов'язковому зменшенні антропогенного навантаження на екосистеми.

Упродовж усієї роботи автор керується положенням про те, що

ефективна екологічна політика повинна визначатися належним рівнем кримінально-екологічної правосвідомості. Тому одним із складників у справі підвищення ефективності екологічної політики є підвищення рівня кримінально-екологічної правосвідомості в усіх формах її прояву в юридичній практиці. Про механізм ефективної екологічної політики необхідно судити зі змісту кримінально-екологічних норм, а її реалізація залежить від якості судової, контрольно-наглядальної, адміністративної і кримінально-правової практики.

Одним із напрямків визначення ефективності екологічної політики є доказ при розслідуванні екологічних злочинів. А процес доказу неможливий без встановлення підстави, яка підлягає доведенню доказу, а саме: наявності складу злочину, передбаченого кримінальним законодавством (ст. 3 КК України, ст. ст. 64, 65 КПК України).

Практика здійснення екологічної політики країн СНД (колишнього СРСР), на думку автора, показала недостатню обґрунтованість кримінально-екологічної правосвідомості як з боку правозастосувачів, так і громадян, що беруть участь у реалізації своїх прав у сфері природокористування. Ця обставина негативно позначилась на стані якості навколишнього середовища в Україні. Екологічне правозастосування в теперішній час вимагає певного переосмислення юридичних властивостей об'єкта екологічних правопорушень, а тим більш злочинів. Не дискутуючи з переконливими в доктрині кримінального права України (Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С), Росії (Піонтковський А. А., Нікіфоров В. С.) науковими положеннями про об'єкт злочину як охоронювані кримінальним законом суспільні відношення, автор у той же час доходить висновку, що пропонуване юридичною наукою визначення стосовно об'єкта екологічних злочинів може бути додатково розвинуте.

Для розв'язання цього необхідно уточнити зміст об'єкта екологічних злочинів. А це припускає самостійний аналіз правостворювального процесу кримінально-екологічних норм.

У висновках III глави на підставі теоретичної конструкції про складені ознаки екологічних злочинів і характеру їхньої кваліфікації, автором вносяться судження про недостатню ефективність кримінально-екологічного захисного механізму, при реалізації якого суттєву роль відіграє не досить високий рівень професійної кримінально-екологічної правосвідомості правозастосовника, відсутність дійових засобів кримінально-екологічного захисту. Автор рекомендує носіям екологічної політики враховувати, що екологічна сфера суспільних відношень, так же як і економічна, політична, ідеологічна, не функціонує в "чистому вигляді": ці сфери мають загальні межі, поєднуються опосередковано або безпосередньо одна з іншою. Таке об'єктивне становище має відзначатися і на специфіці механізму кримінально-правового регулювання екологічних відношень.

У IV главі “Формування екологічної політики шляхом кримінально-екологічної правосвідомості в правостворювальному процесі норм права” досліджуються передумови і характер протікання правостворювального процесу кримінально-екологічних норм.

На думку автора, найбільш прийнятою теоретичною основою взаємозв'язку правостворювального процесу і правосвідомості є конструкція, у якій підкреслюється, що для того, щоб свідомість людини могла визнати право і вчинити його духовне прийняття, право має бути обґрунтоване. Обґрунтувати право – це значить показати, що воно практично необхідне на шляху людини (І. А. Ільїн). Очевидним є те, що в зазначеному вище ракурсі проблема правостворення саме кримінально-екологічних норм, а також специфіка включення кримінально-екологічної правосвідомості в цей процес не отримали належного вираження в юридичній науці.

Інформативна функція кримінально-екологічної правосвідомості в правостворювальному процесі кримінально-екологічних норм вимагає спеціальних засобів, механізму врахування, збору, контролю, обробки і наукової оцінки інформації.

З погляду автора, найбільшу наукову цінність у ефективній екологічній політиці представляє кардинальне переосмислення сутності змістовного розуміння об'єкта екологічних злочинів шляхом вдосконалення кримінально-екологічного законодавства. Тому основна увага приділяється певному переосмисленню змісту об'єкта екологічних злочинів. Висловлюючи власні судження з даної проблеми, автор вважає, що саме таке уявлення про об'єкт екологічних злочинів становить найбільш перспективний шлях до вдосконалення механізму кримінально-екологічної охорони. У розвиток цього положення автор констатує, що недостатнє врахування об'єктивних умов завжди здатне викликати суб'єктивізм з усіма його негативними наслідками. Наприклад, охорона тих чи інших природних об'єктів шляхом розриву їх природних зв'язків з іншими об'єктами, які є умовою їх нормального існування, буде мати своїм наслідком не екологоохоронний ефект, а скоріше загибель об'єктів, взятих таким чином “під охорону”. Автор пропонує вважати, що об'єктом еколого-правового (і, зокрема, кримінально-правового) захисту повинні бути, наприклад, не природні ресурси, а біосистема як самоорганізуюча цілісність, здатна утримувати гомеостатичну єдність її складових частин, які мають інтегративні якості, не властиві цим елементам в окремих випадках.

Все сказане вище дозволяє так чи інакше дійти висновку про те, що зафіксований в кримінально-екологічному законодавстві об'єкт екологічних злочинів не охоплює всієї повноти екологічних посягань, і, таким чином, механізм кримінально-екологічного захисту не повною мірою здійснює свою охоронну функцію. Інше бачення об'єкта екологічних

злочинів дозволить у найбільш повному обсязі зафіксувати параметри формування, розвитку і ліквідації екологічно небезпечних ситуацій.

Не заперечуючи, а навпаки, позитивно використовуючи наукову думку про те, що родовий об'єкт – це об'єкт, який охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною і економічною сутністю суспільних відношень, які повинні охоронятися в силу цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм або як нормальне функціонування, або як можливість нормального функціонування окремих соціальних установлень у різноманітних площинах їхнього суспільного співіснування (Б. С. Нікіфоров), автор приділяє належну увагу аналізу прояви інформативної функції кримінально-екологічної правосвідомості. Джерелами інформативності в даному виді юридичної практики виступають, у першу чергу, наукові знання про характер системних зв'язків природних об'єктів. Сюди ж відносяться і зв'язки, які мають взаємозалежний характер Людини з окремими елементами біосфери, що у своїй сукупності створюють (утворюють) його екологічну нішу.

У висновках IV глави автор доходить висновку, що в процесі правотворення кримінально-екологічних норм функція інформативності кримінально-екологічної правосвідомості несе прогностичний, потенційний характер і тому відіграє профілактичну роль у широкому сенсі цього поняття, становлячи базис потенційних об'єктів кримінально-екологічної охорони при здійсненні ефективної екологічної політики.

У главі V "Вдосконалення екологічної політики шляхом кримінально-екологічної правосвідомості в правотвірному процесі норм права" досліджується роль кримінально-екологічної правосвідомості в правотвірному процесі кримінально-екологічних норм і специфічна функціональна властивість кримінально-екологічної правосвідомості – нормативність. Завдяки цій властивості права норма набуває таких критеріїв законодавчого вираження: нормативність, загальнопоширеність, конкретність, загальнообов'язковість, тому що її чинність забезпечується силою державного примушення. Правозастосувальна практика кримінально-екологічного законодавства показала низький рівень регулятивного функціонального запасу в кримінально-екологічній правосвідомості суб'єкта правозастосування. Правотворювальний же процес розкрив більші потенційні можливості у відношенні перспектив кримінально-екологічної охорони. Таким чином, виникає ситуація, яка свідчить про суперечливість, що склалася між правозастосувальною практикою кримінально-екологічних норм та їх правотворювальним процесом.

Розв'язання даного протиріччя повинно йти шляхом вдосконалення правотвірної діяльності кримінально-екологічного закону. А це, на думку автора, необхідно здійснювати починаючи, у першу чергу, з переосмислення

об'єкта екологічних злочинів.

На сучасному етапі еколого-правових знань (в особливості тих, що містять природоохоронне спрямування) вельми важливою є аргументованість даної позиції. При додержанні підтримуваної автором концепції про перспективності розширення об'єкта кримінально-екологічної охорони більш переконливою видається така позиція, яка точніше відповідає потребам сучасної екологоохорони, що в решті решт призводить до необхідності враховувати і негативні вияви "третьої" природи, а, отже, і має містити в собі і проблеми соціального побуту, екологічно чистих як житлових, так і виробничих приміщень, екологічно безпечне покриття магістральних шляхів, дорог та ін. Окультурена природа не менше залежить від людини і техніки, тому що якими є суспільство і його технологія, такою є і друга природа (Ю. С. Шемшученко).

В існуючих концепціях домінує думка про об'єкт злочину як про суспільні відношення, включені в соціальні зв'язки, які "відрізняються динамічністю" і, таким чином, більше тяжіють до уявлення про нього в "широкому" розумінні ніж у "вузькому". Отже, для того, щоб розв'язати поставлену проблему в плані правотворення, пропонується під родовим об'єктом кримінально-екологічної охорони розуміти різноманітні форми прояву "Життя" як на рівні органічної матерії, так і неорганічної, що виступає як умова його функціонування в його біосферному і ноосферному проявах. Автором висловлюються положення про необхідність оптимального розширення уявлень про родові, видові і безпосередні об'єкти екологічних злочинів.

Щоб виявити причини існуючих екологічно небезпечних наслідків необхідно встановити, як розвивався процес заподіяння їх і яку роль відіграє в цьому кожний із взаємодіючих чинників. Саме тому пропонується вирішувати проблему з урахуванням дослідження причинного зв'язку шляхом використання категорій реальної можливості (Прохоров В. С.). Під можливістю розуміється засіб відтворення, умови, необхідні для здійснення чого-небудь. Відтворення – безперервно відновлюване в послідовно змінних стадіях процесу суспільного виробництва. Виділяють просте відтворення (у колишніх розмірах), складне відтворення, що відновлюється в зростаючих розмірах. Автор дійшов думки, що правове регулювання екологоохоронних відношень повинне враховувати ці два види можливостей. Подібне врахування залежить від характеру властивостей об'єкта екологічно злочинних посягань.

У положеннях п'ятої частини автор пропонує в основу родового об'єкта покласти найбільш цінні для суспільства форми життєдіяльності елементів біосфери, включені в суспільні зв'язки (суспільні відношення). Він має на увазі взаємодію і взаємозалежність елементів органічної і неорганічної природи, що знаходяться в соціальній сфері суспільного життя.

Форми життєдіяльності виявляються в таких “видах можливостей”:

1. Можливість екологічно якісного відтворення того або іншого елемента (наприклад, для людини цю можливість зумовлює якісний генофонд);
2. Можливість здійснювати життєдіяльність елемента біосфери в середньостатистичні тимчасові терміни;
3. Можливість якісного впливу елементів один на одного;
4. Можливість негативного, регресивного, виснажливого впливу елементів один на одного, що спричиняє їх до деградації, знищенню.

У рамках означених можливостей виділяються такі видові об’єкти, включені у відповідні суспільні зв’язки (становлячи певний соціальний інтерес):

⇒ людина, людство, населення (видовий об’єкт екологічних злочинів опосередкованого впливу шляхом порушення його екологічної ніші);

⇒ дика фауна (видовий об’єкт як опосередкованого так і безпосереднього впливу людини і інших елементів біосфери);

⇒ дика флора (видовий об’єкт як опосередкованого так і безпосереднього впливу людини і інших елементів біосфери);

⇒ історико-заповідна зона (видовий об’єкт, у якому сконцентровані культурна, історична практика людини з природою);

⇒ неорганічна природа (атмосферне повітря, надра та ін.).

Безпосередній об’єкт екологічних злочинів, на думку дисертанта, має виявлятися у вигляді індивідуальних, конкретизованих властивостей видового об’єкта.

Для людини (людства), наприклад, безпосереднім об’єктом мають виступати його людські і неповторні особисті властивості, що підпадають в сферу негативного екологічного впливу. Безпосереднім об’єктом дикої фауни і флори виступають особливо рідкі, такі, що становлять як науковий, так і суспільний інтерес, види тварин і рослин, які знаходяться на стадії зникнення. Відповідно, історико-заповідні зони як безпосередні об’єкти становлять конкретні ділянки, що мають особливі (наукову, історичну, культурну) цінності. Для неорганічної природи – це виснажені, нерепродуковані або потребуючі особливої охорони елементи на території України, які є невід’ємною частиною біогеоценозу та мають певні ціннісні властивості для суспільства.

ВИСНОВКИ І ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

На підставі проведеного аналізу основні висновки дисертаційного дослідження пов’язані з таким: на сучасному етапі визначальним у вдосконаленні екологічної політики в Україні є рівень якості функціональних властивостей кримінально-екологічної правосвідомості.

Останні становлять собою системний зв'язок, складаючись із таких елементів, як-от: інформативність, нормативність і регулятивність у відношенні до стану якості навколишнього природного середовища.

Їх взаємозв'язок, взаємодія і характеризують функцію кримінально-екологічної правосвідомості в кримінально-екологічній практиці. Для правотворювального процесу визначальною властивістю виступає інформативність кримінально-екологічної правосвідомості. Для правотвірного процесу – нормативність. Для правозастосувального здійснення кримінально екологічного законодавства – регулятивність кримінально-екологічної правосвідомості.

Якісний рівень інформативності кримінально-екологічної правосвідомості в процесі правотворення створює базу для реалізації його нормативних властивостей у правотворенні кримінально-екологічних норм.

Високий рівень екологічного правотворення відповідно позначається на ефективності регулювання екологоохоронних відношень у процесі правозастосування кримінально-екологічного законодавства.

Дослідження складу екологічних злочинів має проходити через аналіз сутнісно-змістовних властивостей екологічної політики держави України, визначаючих якість ефективної кримінально-екологічної правосвідомості.

Саме таким, на думку автора, є шлях до вдосконалення екологічної політики на сучасному етапі розвитку України. Це рішення припускає:

- ⇒ по-перше, “екологізацію” всіх законодавчих актів шляхом прийняття нових та прийняття змін і доповнень до вже діючих;
- ⇒ по-друге, необхідність переосмислення з соціальних, економічних позицій уявлень про об'єкт екологічних злочинів;
- ⇒ по-третє, розгляд його юридичною наукою не зі статистичного, а з динамічного боку;
- ⇒ по-четверте, для успішного розв'язання даної проблеми необхідно в основу уявлень про об'єкт екологічних злочинів покласти природничо-наукові закономірності розвитку і життєдіяльності елементів біосфери, що створюють можливість для прояву і існування необхідних форм життя на Землі з позицій суспільних, соціальних цінностей;
- ⇒ по-п'яте, підвалинами успішного вирішення поставлених вище проблем екологічної політики на рівні кримінально-екологічної правосвідомості має стати наявність в роботі передбачуваного джерела отримання, розробки природничо-наукової інформації в вигляді Життєвого Кадастру України. В ньому повинні бути перераховані всі найбільш цінні природні явища, що потребують кримінально-правової охорони в рамках біосфери України, їх біологічні, фізичні, фізіологічні, геронтологічні (для людини), хімічні та ін. параметри, що підпадають або можуть підпадати під

- негативні впливи, провідні або визначальні негативні наслідки в екосфері України і за її межами;
- ⇒ по-шосте, на підставі інформації, що знайшла б відображення в Життєвому Кадастрі України, пропонується видати кодифікаційний нормативний акт в вигляді Екологічного кодексу в Україні. У перспективі в такому кодексі з погляду кримінально-правового аспекту необхідно розмістити глави у відповідності до уявлень про родові, видові і безпосередні об'єкти екологічних злочинів (правопорушень). Життєвий Кадастр України міг би надати допомогу юристам за всіма напрямкам кримінально-екологічної практики (правозастосування, правостворення, правотворення). Відправним пунктом має стати концепція, що виходить із уявлення про родовий об'єкт посягання в екологічних злочинах "Життя" у формі чотирьох проаналізованих в дисертаційній роботі можливостей, що підпадають під дію кримінально-екологічного законодавства. Сьогодні основною стратегічною лінією в науковій і господарській діяльності людини повинна стати формула: зрозуміти, щоб передбачати, передбачати, щоб раціонально використати і ефективно захищати;
- ⇒ по-сьоме, пропонується перспективний варіант структури Екологічного кодексу України (кримінально-правовий аспект).

Основні положення і висновки автора, що викладені в дисертації, відображені в публікаціях:

1. Уголовное право. Учебное пособие. / под. ред. Ф. К. Думко. – Одесса.: — Астропринт, 1997. — С. 34-53.
2. Роль уголовного права в реализации экологической политики в Украине на современном этапе. – Одесса.: — Астропринт, 1997. – 96 с.
3. Экологическое правосознание и уголовное право Украины // Юридический вестник. – 1996. – № 2. – С. 55.
4. Коваль М. П. Уголовне право. Загальна частина. – Одесса.: — Астропринт, 1997. — 35 с.
5. Об'єкт екологічних злочинів по діючому законодавству України. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1997. №2. — С 77-79.
6. Екологічна політика в Україні на сучасному етапі. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1998. № 1. — С 55-58.

Анотація

Коваль М. П. Динаміка екологічної політики і правосвідомості в переломленні норм кримінального права. Дисертація в вигляді рукопису на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук по спеціальності 23.00. 02. – Політичні інститути і процеси. Одеська державна юридична академія. – Одеса, 1998 р.

Досліджуються проблеми ефективності екологічної політики при опосередкуванні правовими засобами. Захищаються теоретичні положення, що стосуються кримінально-екологічної охорони. На цій основі формулюються поняття кримінально-екологічної правосвідомості, поняття об'єкта екологічного захисту і охорони. Ставиться проблема уніфікації у вигляді Екологічного кодексу в Україні. Пропонуються рекомендації по ефективній екологічній політиці шляхом вдосконалення кримінально-екологічного законодавства.

Ключові слова: кримінально-екологічна правосвідомість, ефективна екологічна політика, об'єкт кримінально-екологічної охорони, Життєвий Кадастр України.

Аннотация

Коваль М.П. Динамика экологической политики и правосознания в преломлении норм уголовного права . Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 23.00.02. – Политические институты и политические процессы. Одесская государственная юридическая академия . г. Одесса, 1998г.

Исследуются проблемы эффективности экологической политики при опосредовании правовыми методами. Защищаются теоретические положения, касающиеся уголовно-экологической охраны. На этой основе формулируются понятия уголовно-экологического правосознания, понятия объекта экологической защиты и охраны. Ставится проблема унификации в виде Экологического кодекса в Украине. Предлагаются рекомендации по эффективной экологической политике путем совершенствования уголовно-экологического законодательства.

Ключевые слова: уголовно-экологическое правосознание, эффективная экологическая политика, объект уголовно-экологической охраны, Жизненный Кадастр Украины.

Summary

Koval M.P. The dynamics of ecologic policy and lawcounciousness in terms of the criminal standards. The thesis is being submitted for a master of laws' degree in handwritting 23.00.02.- Political institution and process. The Odessa State juridical Academy. 1998.

The question of ecologic policy efficiency and are being researched by means juridical methods. The theoretical principles concerning criminal law – ecology protection. On this base the concepts of criminal law – ecologic lawconcioussness as well as those of subject of ecologic protection and defence . The task of unification in the form Ukraine's ecologic Code is being set. The recommendations on efficient ecologic policy by improvement of criminal law-ecologic legitation and being proposed {put forward for consideration}.

The key words: criminal law-ecologic lawcounsiosness, efficient ecologic policy, the subject of criminal law-ecologic protection, Ukraine's Vital Cadastre.